

о. Тарас Коберинко, викладач

Хрещення України-Руси розпочало нову велику добу історії нашої Батьківщини. У душі наших княжих предків увійшла Христова благодать нового народження. Приймаючи хрещення за посередництва Візантії, Київська Русь вийшла на світову арену, ставши органічною частиною великого, ще на той час неподіленого християнського світу. Входячи до кола християнських народів, вона не тільки не загубилася й не розчинилася в ньому, а навпаки, через кирило-методіївську спадщину віднайшла свою самобутність, свою особливу культурно-історичну роль, своє духовно-інтелектуальне обличчя.

Гармонійне поєднання Євангелія та культури, уселенського з помісним, універсального з національним утворило оригінальну духовну традицію з усім її багатством і різноманітністю, яка, у свою чергу, століттями формувала український народ, його культуру, звичаї та спосіб життя. Цього нового Духа Володимировій державі дало християнство, яке, наче дощ, зросло благодатну землю. Плодів цього «зрошен-ня» не довелося довго чекати. Через декілька десятків років у Києві з'являються численні церкви, монастирі, школи, бібліотека, завдяки яким зберігся той особливий дух святої Русі, що синтезував та акумулював духовно-інтелектуальні надбання різних народів.

Ніде й ніколи християнство не піднімало потенційних можливостей слов'янського генія на таку висоту й за такий короткий час, як у духовній традиції Київської Церкви. Серед плодів богословського мислення й духовних прагнень українців ранньої доби християнства - літописи, в яких вони занотували перші спроби богословського осмислення свого історичного існування. Такі ше-деври, як Київська Софія, багато інших храмів із самобутньою архітектурною символікою та значущістю, «Слово о законі і благодаті» митр. Іларіона, в якому духовні сили народу висловлені у формі високодуховної поезії, «Повчання дітям» князя Мономаха як передання досвіду життя, Києво-Печерська лавра, що стала духовно-науковим центром монашого життя - усе це та багато інших надбань київського християнства стали духовними скарбами, які залишили нам у спадщину благочестиві предки.

Зберегти й передавати цю тисячолітню спадщину віри заповідає нам наш великий патріарх Йосиф Сліпий: «Нехай наша духовна спадщина проникне ваші душі, запалить вогонь у вашому серці, щоб її зберегти і плекати! На цій спадщині освячайте свої душі благодаттю і дарами Святого Духа».1 Ці слова із [«Завіщання Блаженнішого Патріарха Йосифа Сліпого»](#) (далі - Завіщання) не втратили актуальності й сьогодні. Довгі століття фізичних і моральних переслідувань, чужі впливи, занепад духовного життя затерли в нас до певної міри свідомість нашого власного «я», що призвело до зубожіння духовного життя, втрати усвідомлення власної ідентичності. На жаль, упродовж історії наша Церква не завжди притримувалася своєї спадщини. Патріарх Йосиф указує на причини таких невідрадних явищ:

Це насамперед недостатня богословська освіта, виховання у чужих школах, впливи чужого оточення, незнання минулого своєї Церкви... Гнилими овочами отого всього є легковаження всього, що наші діди і прадіди здобували своїми трудом і жертвами, зневажування свого рідного...2

Віднайдення власного духовного коріння сприятиме подоланню розділеності та побудові єдності на твердій основі наших світлих традицій. Київське християнство дає нам ключ до розуміння нашої церковно-національної ідентичності, а отже - нашої історичної місії. Щоб автентично «бути собою», Українська Церква має почати саморефлексію від цих київських джерел. Свідомість утраченого спонукала Сліпого всіма силами шукати виходу з майже безвихідного становища. Щоб «двигнути Церкву і Нарід з руїни», щоб їх відродити, треба було розпочинати працю відродження від самих основ.3 А основи патріарх убачав у науці, молитві та християнському праведному житті.4 Це, на його думку, мало розпалити вогонь любові до своєї духовної традиції як дар Святого Духа. Реалізацією задуму відродження мали стати здвигнуті цілим українським народом: Український Католицький Університет - як вогнище науки, собор Святої Софії - як знак і символ незнищенності Божого храму на землі, та монастир студитів - вічно палаючий острівець християнської праведності й східного християнського монашества і благочестя!5

Ці знаки-символи, згідно зі Сліпим, мають виражати ідею духовного зв'язку із спадщиною минулого, вказуючи Церкві напрям розвитку своєї київської ідентичності для віднайдення власного неповторного лиця. Збагачення духовної культури, відродження богословської освіти, зміцнення національної єдності - ось пріоритети мислення Сліпого, про які він згадує у Завіщанні:

Оця любов до Христа, любов до святої Церкви, що є повноцінною частиною вселенської Родини, любов до рідного українського народу, з його духовними і матеріальними скарбами вселюдського значення, визначували мій життєвий трудолюбивий шлях, моє думання і мою працю, на волі і в неволі.⁶

Київська богословська думка виражалася в різних аспектах духовної культури. Перш за все, це споглядання духовної краси Божого світу, що знайшло відображення в архітектурі та іконографії. Тяжіння українців до прекрасного дало можливість творити богослов'я духовної краси - ікону - як найвищу богословську мову, в якій богослов'я слова досягало свого дозрівання. Коли слово мовчало, промовляли Краса і Мудрість-Софія. Іконографічне слово готувало розвиток богословського його осмислення.⁷

Отож, у Римі виріс новий храм Премудрості Божої, що є не тільки монументом незнищенності нашої віри, а й дорогоцінною перлиною духовної скарбниці наших християнського мистецтва й богословської думки. Будувався він як копія Київської Софії - храму Премудрості Божої, свідка нашого прадідівського християнства, як продовження світлої софійської традиції київських князів св. Володимира Великого і Ярослава Мудрого. Як і візантійські богослови, Сліпий ставить «софійність» осердям усього життя народу. У східній богословській традиції (візантійській і слов'янській) Софія як уособлення Божественної мудрості завжди відігравала визначну роль, була найбагатшим вираженням великої богословської спадщини, витвореної на V Вселенському Соборі,⁸ і мова архітектури виражає зустріч у Христі Бога і людини.

У час, коли в Київській Софії затихла молитва і Служба Божа, українська святиня в Римі як святе місце молитви і літургійної жертви за вмерлих, живих і ненароджених мала продовжити «несення заступництва» для всіх українців, як на поселеннях, так і в Батьківщині.⁹ Будучи сим-волою української київської святині, Римська Софія мала стати спільним храмом для нас і наших православних братів, які не є в сопричасті з нами, бути об'єднавчим чинником українського народу,¹⁰ громадотворчим фактором соціального зближення, пізнання, співдії. Це - собор-сопричастя живих українських душ, у якому Божественна софійність виявляється в об'єднанні народу. Це - символ Нового Єрусалима, де не буде більше «ні грека, ні юдея», ні католика, ні православного, а буде Бог усім у всьому.

Відображення грандіозної симфонії Сходу і Заходу знайшло вираження в розписі храму Святої Софії. Розпис храму завжди відображає певну духовну традицію й богословське мислення. Ікона та фрески займають особливе місце в київській духовності. Вони ніколи не розглядались як музейні експонати, як суто мистецтво, а «прочитувались» як

богословський текст, як сприйнята зором проповідь у літургійному контексті. Їхня функція літургійна; це симбіоз часу і простору, сенсу і присутності. Хоч Київська Русь разом із прийняттям християнства з Візантії прийняла візантійські зразки архітектури й іконографії, це ніколи не було механічним наслідуванням, а радше творчим та оригінальним процесом богословської інтерпретації й інкультурації. Унаслідок взаємопроникання різних культур і стилів витворився своєрідний їх синтез, завдяки якому в іконописі була явлена власна духовність. У порівнянні з Візантією, Русь зважилася на створення чогось нового, що виявило себе в її іконописних школах, відомих у світі.

Свята Софія розписана відповідно до тих іконописних традицій. Іконостаси й мозаїка на стінах собору містять багато загальновідомих у східній патристичній та агіографічній традиції постатей. Однак особливою рисою Римської Софії є те, що у ній - саме в українському храмі - поряд із Святими Отцями Сходу зображені Святі Отці Західної Церкви¹¹ - Августин Гіппонський і Тома Аквінський. І це - не випадковість. Така іконографічна койнонія Отців є відображенням богословського мислення Йосифа Сліпого. Це вираз помісності в сопричасті як відображення ікони Пресвятої Трійці в людях. Бути в сопричасті з іншими означає бути образом Бога. Це профетичний знак Київської Церкви як уособлення єдності двох християнських світів - Заходу і Сходу. Широко відомо, що Йосиф Сліпий користав із надбань західного богослов'я, зокрема томістичного богословського методу. Він залишався палким прихильником Томи Аквінського впродовж цілого життя, писав богословські праці про цього Отця Західної Церкви.¹² Представлення Отця Заходу на мозаїчній іконі, що є характерним виражальним засобом східної традиції, красномовно свідчить про точку зору Йосифа Сліпого. Тут доречні аналогії з візантійськими томістами чи київським митрополитом Петром Могилою в XVII ст. На відміну від о. Георгія Флоровського, Сліпий не вважав томізм «західним полоном» для богослов'я східної Церкви. Він, навпаки, розглядав Тому Аквінського комплементарно до Івана Дамаскіна, вбачаючи між ними історичний зв'язок. Йосиф Сліпий шукав можливостей зустрічі між Сходом і Заходом на шляху діалогу, через краще взаємопізнання.¹³

Особливістю духовності Київської Церкви є культ Богородиці. З ранніх віків прийняття християнства любов до Богоматері і почитання її глибоко ввійшли в душу народу. Велика кількість чудотворних ікон Пресвятої Богородиці є яскравим свідченням богородичної духовності народу. Паломництво до богородичних ікон завжди вважалося актом глибокого богочитання. Відколи князь Ярослав Мудрий віддав українську землю під опіку Богородиці в Софійському соборі Києва, ніколи не переривалося відчуття глибокої пов'язаності долі цієї землі з опікою Богородиці.¹⁴ Як стверджує Йосиф Сліпий, Мати Божа об'єднувала український народ і скріплювала в ньому почуття єдності.¹⁵ Особливе почитання Богородиці в Україні сприяло піднесенню ролі жінки в українській духовній і соціальній культурі.

Молитви до Богородиці сягають часів неподіленого християнства. Це перед її лицем віддаємо самі себе, і один одного, і все життя наше Христу Богові. Тисячолітня богородична традиція українського християнства знайшла відображення в мозаїці Оранти у Святій Софії. Піднесені руки Оранти завжди були символом покровительства і заступництва для народу. У часи національного лихоліття й небезпеки її присутність і заступництво народ сприймав як спасительні. Тому вона Покрова - опікунка України, зокрема ж Війська Запорізького та Повстанської армії, вона та, що Почаївський монастир «від татар хоронила», «кулі вертала, турків убивала».

Крім того, київське благочестя характерне благодаттю мучеництва, яка діяла від самого початку буття Церкви. Подібно до Єрусалимської громади (Ді. 7, 20), Київська Церква також отримала цей прецінний дар. Переїнявшись надзвичайно глибоко євангельськими істинами, український народ був готовий до місії нести людям Правду і Любов і ради Христа терпіти зневагу, тортури і смерть. Починаючи мучеництвом святих князів Бориса і Гліба та закінчуючи смертю багатьох єпископів, численних священників і незліченних мирян, Українська Церква йшла слідами віри свого Вчителя, не боячись тих, хто вбиває тіло, а душі вбити не може. Іменем Української Церкви перед лицем усього світу Йосиф Сліпий давав свідчення віри нашої Церкви на Другому Ватиканському Соборі.¹⁶ Патріарх Йосиф заповідає слідувати прикладу українських мучеників та ісповідників:

Будьте свідками Христа в Україні, і на землях вашого вільного і невільного поселення, у в'язницях, в тюрмах і лагерьох, аж до краю землі і до краю вашого земного життя! Будьте свідками на всіх континентах нашої бідної планети! Не посороміть землі Української, землі ваших предків! Збережіть у своїх душах святе-безпорочне ім'я своєї Святої Церкви! Не посороміть також свого власного українського імені, не забуваючи слів Христових: «Приклад бо дав я вам, щоб і ви так робили... Амінь, амінь глаголю вам. Не є раб більший Господа свого..; щасливі будете, коли так чинитимете» (Йо. 13, 15-17).¹⁷

Акцент на вільному мучеництві, жертвовності як вершині духовного сходження людини до Бога - виразна риса нашої ментальності.

Іншим знаком-символом, що характеризує духовність Київської Церкви, є монашество - носій богословсько-духовної культури народу. Його поява на українських землях пов'язана з діяльністю свв. Антонія і Теодозія Печерських. Від них розпочинається велика й самобутня традиція українського монашества як наближення християнської громади до ідеалів Євангелія. На наших землях монашество поставало як витвір

українського народу та його духовної християнської зрілості. І в цьому його специфічність. Монашество ніколи не було відірване від народу та його традицій, а навпаки, брало дієву й інтенсивну участь у житті народу. Завдяки цьому київське монашество значно відрізнялося від візантійських форм монашого життя, зосередженого на ісихії. Святий Антоній Печерський сам ішов на Афон шукати зразків чернечого досвіду, а не афонські ченці створили в Україні свої монаші осередки. Святий Теодозій сам прийняв студитський типик і впроваджував його самостійно.¹⁸ Заснувавши Києво-Печерську лавру як осередок монашого життя, свв. Антоній і Теодозій не тільки практикували сувору аскезу святих Отців, але й закладали підвалини власного благочестя. Роль монашества у формуванні благочестя Церкви і народу надзвичайно велика, а його історія нерозривно пов'язана з історією народу, з його злетами й падіннями аж до наших днів.¹⁹ За всіх часів Церква була сильна своїми монастирями і слабшала, коли відбувався їх занепад.

Усвідомлюючи значну роль монашества у формуванні духовного обличчя Церкви, митрополит Шептицький відновив монастирі студитсько традиції в душі Києво-Печерської лаври, звертаючись до тисячолітньої традиції Київської Церкви.²⁰ Це був іще один крок до усвідомлення рідної традиції й повернення до неї. У цьому ж річищі йшов патріарх Йосиф, засновуючи в Кастельгандольфо біля Риму студитський монастир. Завдання монахів-студитів, як стверджував патріарх, надзвичайно високе й актуальне: насамперед плекати духовне життя і святість ченців та стреміти до досконалості молитвою, дбайливими літургійними відправами, засобами освячення, святими роздумуваннями, покутою й умертвленням душі і тіла та бути прикладом для всіх інших обителів. Кожна духовна чи світська особа, яка звертається до цього благоговійного середовища, повинна мати змогу знайти духовну поживу, зміцнити духовні й тілесні сили задля осягнення найвищої мети - досконалості в Бозі.²¹

Завжди майте перед очима, що саме перед Вами стоїть завдання обнови християнства на цілому Сході Європи, головно в Україні, на Білорусі й в Росії. Цей заповіт, який передав Вам Слуга Божий Митрополит Андрей, відновляю тепер і я, і Ви повинні його берегти для грядущих поколінь. З цими думками оснував я і Ваш монастир у Римі²²

Відновлення давнього студитського монашества Шептицький вважає однією з головних передумов у справі поєднання Сходу і Заходу.²³ Патріарх Йосиф теж намагається наблизити Церкву до її київських духовних джерел. На його думку, монастирі повинні бути також «лучником нашої сучасності з нашим славним минулим», яке повинне жити як дійсне, живе і творче передання. Наша традиція, зокрема її Літургія, - це не музейна цінність, а велика живуча й життєдайна сила.²⁴ Важливість цих слів очевидна, особливо сьогодні, коли в Українській Церкві, внаслідок історичних обставин, монаше середовище з його різноманітністю чинів і згромаджень втрачає власну ідентичність, зодягаючись у

форми «московського» чи «латинського» благочестя або замикаючись у межах монастирських «харизм». За таких тенденцій, коли традиції інших Церков сприймаються як кращі, затирається свідомість власної ідентичності. Мало того, утворився комплекс меншовартості, при якому вартості інших Церков сприймаються як кращі. (Цікавою є пропозиція Йосифа Сліпого щодо катизм василіянок - дотримуватися власної давньої номенклатури: протоігуменя (архимандрит), ігуменя, настоятелька).²⁵ Якщо не знати своїх традицій, обряду чи соромитися їх, то це призводить до появи синкретичних форм духовного життя. Мабуть, у контексті такої небезпеки втрати своєї рідної традиції слід розуміти слова Йосифа Сліпого, звернені до всіх монаших чинів і згромаджень: «Не стидайтесь свого рідного, дорожіть своєю духовною спадщиною! Яка ж вона, ця наша духовна спадщина, цінна і багата! Вона ніяк не заслуговує на те, щоб погорджувати нею!»²⁶ Адж

на островах монашого життя всі ті, що там собираються, стаються зберігачами і різьбарями рідної української християнської духовності, що виявляє себе у Святій Літургії, обрядовій чистоті, в східно-християнській богословській мислі і монашому житті за взором древнього східно-християнського благочестя.²⁷

Цими словами патріарх Йосиф указує на джерела власної оригінальної традиції Церкви, яка знайшла вираження в Літургії, духовності, богослов'ї. Адж Свята Літургія завжди була і є центром християнської духовності і кульмінацією духовного досвіду Церкви. Вона є найважливішим джерелом і образом богослов'я, найглибшим виразом досвіду богоспількування. А літургійна молитва стає каноном благочестя, формуючи літургійну духовність і зрілу християнську свідомість, якою, на наш погляд, і характеризується Київська Церква. Бо ж немає духовного життя поза літургійним життям.

Згідно з відомою святоотцівською формулою *lex orandi - lex credendi* Сліпий підкреслює важливість літургійної молитви:

...в ній людина висловлює свою віру в об'явлені таїнства віри і своє глибоке розуміння самої істоти цілої Христової Церкви, а в ній і своєї рідної Церкви, як невід'ємної і повноцінної в обряді, Літургії, церковному управлінні, традицією освяченій духовній спадщині самобутньої І частини.²⁸

У молитві виражається віра Церкви - і ця віра виразилась у відновленні літургійного поминання Глави Церкви як Патріарха «православних християн».

Усвідомлюючи велику вагу богословської науки, патріарх Йосиф заснував Український Католицький Університет ім. св. Климента папи, покликаний продовжувати світлі традиції Києво-Могилянської та Львівської Богословської академій, розвивати й плекати свідомість нашого великого минулого та з ним іти вперед. Наука, як стверджує патріарх, це один із «наріжних каменів-стовпів відродження й сили народу, а богословська наука

- це євангельський заповіт Христа: «Ідіть і зробіть учнями всі народи...» Мт. 28, 19).²⁹ «Нарід, який не знає або загубив знання свого минулого з його духовними скарбами, вмирає і зникає з лиця землі. Рідна наука окрилює народ до лету на вершини зрілого серед народів світу народу».³⁰ Рефлектуючи над значенням і цінністю науки, патріарх заповідає нам:

...полюбіть науку, плекайте і збагачуйте її своєю працею і своїм знанням, будьте її служителем! Здвигайте храми науки, вогнища духовної сили Церкви і Народу, пам'ятаючи, що немислиме повне життя Церкви і Народу без науки. Наука - це їхнє дихання житні!³¹

Повне життя Церкви і народу немислиме без рідної науки. Відродження й розвиток богослов'я сприятиме подоланню духовно-інтелектуального голоду українців у пост-атеїстичну добу, відродженню духовності, вихованню нових поколінь священиків і мирських апостолів, формуванню свідомих християн і патріотів.³² В умовах української дійсності богословська спадщина київського християнства має стати критерієм у пошуках відновлення єдності українських Церков.

Свій заповіт патріарх Йосиф писав понад 30 років тому, коли на його батьківщині стояла ніч комуністичного режиму. Проте він вірив, що цей режим колись упаде, що всі історичні надбання, у тому числі терпіння, недаремні і наша Церква і Народ устануть із руїн. Нині здобута наново після довгих років «ходіння по пустелі» незалежність відкрила перед українським народом та Церквою новий період, що несе багато обіцянь. Як колись, так і тепер перед нами стоїть завдання «будувати рідну хату» - нашу Україну. Для цього ми маємо міцний фундамент, який заклали наші благочестиві предки, - київське християнство. Глибокі корені минулого (київська традиція) стали запорукою надії на майбутнє. Саме про ці спільні корені говорить нам у своєму заповіті патріарх Йосиф, великий спадкоємець Київської Церкви. У своєму батьківському Слові він закликає нас не занедбати цієї спадщини віри. І це - справа всієї Церкви, всього українського народу. Однак сказане зовсім не означає, що ми маємо бути пасивними послідовниками

історичних зразків мислення і християнського досвіду. Сьогодні ми стоїмо перед новим завданням, не менш відповідальним, ніж у минулі славні часи, - новою євангелізацією, влиттям «нового життєдайного вина в нові бурдюки». І нехай великою заохотою й дороговказом у цій шляхетній праці будуть для нас слова патріарха: «Звертаємося оцим, український народе, до Тебе, щоб Ти розпочав своє оздоровлення від кореня своєї духовності, від своєї Безсмертної душі і її потреб».33

1. Завіщання Блаженнішого Патріарха Йосифа Сліпого // В. Ленцик. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий. - Львів, 2001. (Далі - Завіщання). - С. 590.

2 Там само. - С. 594.

3 Див.: Там само. - С. 589.

4 Пор.: Там само.

5 Див.: Там само.

6 Завіщання, див. прим. 1. - С. 584.

7 Див.: В. Гріневич. Між ортодоксією і доксологією // Богословія. - 1997/98. - Т. 61- 62. - С. 82.

8 Пор.: Слово на архієрейське посвячення храму Святої Софії в Римі, 28.09.1969 р. // Твори Патріарха і Кардинала Йосифа. (Далі - Твори). - Т. XIII. - Рим, 1983. - С. 21.

9 Пор.: Слово, див. прим. 8 // Твори. - Т. XIII. - С. 22.

10 Пор.: Там само. - С. 22.

11 Подібне поєднання здійснив о. Марко Рупнік у каплиці Папи Римського Івана Павла II.

12 Пор.: М. Бендик. Помісність Церков у Вселенській Церкві в навчанні львівських митрополитів українського обряду ХХ століття. - Люблін, 2000. - С. 160.

13 Пор.: Там само. - С. 161.

14 Див.: М. Бендик. Українська Греко-Католицька Церква та її бачення патріархом Йосипом Сліпим. - Львів, 1996. - С. 33.

15 Див.: Проповідь блаж. Йосифа на Різдество Пресвятої Богородиці у храмі Жирівської Матері Божої [72 р.] // Твори, див. прим. 8. - Т. XIII. - Рим, 1983. - С. 176.

16 Пор.: Завіщання, див. прим. 1. - С. 590.

17 Там само. - С. 587.

18 Пор.: А. Великий, ЧСВВ. Українське християнство. - Іспанія, 1990. - С. 113.

19 Пор.: Й. Сліпий. Послання до студитів [10/23 липня 1964 р.] // Твори, див. прим. 8. - Т.

IX. - Рим, 1980. (Далі - Послання до студитів). - С. 23.

20 Пор.: Завіщання, див. прим. 1. - С. 589.

21 Див.: Послання до студитів, див. прим. 19. - С. 24.

22 Там само.

23 Див.: А. Шептицький. Церква і церковна єдність: У 2 т. - Т. I. - Львів, 1995. - С. 35.

24 Див.: Послання Блаженнішого Патріарха до монахів і монахинь Студійського уставу // Твори, див. прим. 8. - Т. IX. - Рим, 1980. - С. 313.

25 Див.: Уваги Блаженнішого Йосифа для капітули монахинь Василіянок в серпні 1963 року // Твори, див. прим. 8. - Т. XII. - Рим, 1981. - С. 71.

26 Завіщання, див. прим. 1. - С. 590.

27 Там само.

28 Там само. - С. 593.

29 Див.: Там само. - С. 585.

30 Там само. - С. 589.

31 Там само. - С. 585.

32 Пор.: Там само. - С. 589.

33 Й. Сліпий. Послання про поєднання в Христі українському народові. - Рим, 1976.

Опубліковано: Тарас КОБЕРИНКО. Духовність Київської Церкви у світлі заповіту Патріарха Йосифа//Богословія 66 (2002) 139-148.